

Микола КРИКУН

ЕПІЗОД ІЗ ЗЕМЛЕВОЛОДІЛЬЧИХ ВІДНОСИН ШЛЯХТИ У БРАЦЛАВСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVI ст.

Землеволоділчі відносини шляхти на українських землях у період їх перебування в складі Польського королівства і Великого князівства Литовського дотепер не привернули до себе належну увагу дослідників. Між тим знання їх спряло би поглибленню наших уявлень про різні аспекти тогочасної еволюції шляхти цих земель.

Немаловажні відомості щодо даних відносин містять, зокрема, декрети земських, гродських і підкоморських судів – у них йдеться про суперечки за право володіння маєтками, про межі останніх, відшкодування за збитки, заподіяні під час наїздів на маєтки, тощо. Пізнавальна цінність цих документів полягає в тому, що вони подають не тільки рішення (постанови) з приводу тих чи інших розглянутих справ, але й те, як розглядалися ці справи.

У полі нашої уваги – декрет земського суду Брацлавського воєводства¹ у справі за скаргою Магдалени з Дубицьких* та її чоловіка – брацлавського підкоморія і писаря королівської канцелярії Лаврина Пісочинського² – про невіддачу їй успадкованого нею села Кам'яногірки* Федором Олешою³ та його дружиною Опросимією (Просимією) з Дубицьких*. Документ датований 6 червня 1583 р. Насправді ж цього дня тільки-но було піднято на суді питання про розгляд згаданої справи, а рішення (власне декрет) суд прийняв 11 червня.

Декрет, написаний українською актовою мовою, дійшов до нас у випису (витягу) з книги зазначеного суду. Випис виявлено в архіві роду Пісочинських,

¹ Про цей суд, як і про гродський суд того ж воєводства (до 1598 р. вони діяли в місті Брацлаві, відтоді – у місті Вінниці), див.: Крикун М., Піддубняк О. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. Львів, 1998. С. 81–106.

* Про неї див. далі.

² Дякуючи вигідному шлюбу з Магдаленою, якій належали маєтки в Брацлавському воєводстві, Л. Пісочинський, шляхтич Волинського воєводства, став і шляхтичем брацлавським. Брацлавським підкоморієм він був з 1583 р., писарем королівської канцелярії – з 1570 р. (до 1591 р.). Народився близько 1550 р., помер 1606 р. Про нього: Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Monografie i wzmianki. Warszawa, 1991. Т. II / Opracowanie naukowe Tadeusz Epsztejn i Sławomir Gorczyński. S. 133–141; Polski Słownik Biograficzny. Wrocław etc., 1980. Т. XXV. S. 805–808; Крикун М., Піддубняк О. Матеріали... С. 84–85.

³ Кам'яногірка розташована біля правого берега Бугу (Південного Бугу), на відстані понад 20 км на північ від Вінниці. Нині входить до складу Калинівського району Вінницької області.

⁴ Ф. Олеша належав до шляхти Пінського повіту Берестейського воєводства Великого князівства Литовського (Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / Opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego przy współudziale Adama Amilkara Kosińskiego, wydany staraniem i kosztem córek autora. Warszawa, 1915, Т. XII. S. 299).

* Про неї див. далі.

який зберігається в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України⁴. Він скріплений власноручним підписом писаря брацлавського земського суду Северина Кропивницького і печаттю.

За своїм змістом декрет – джерело унікальне, оскільки в ньому відносно докладно описано змагання в суді обох сторін – позиваючої (“поводової”) і відповідаючої (“позваної”) – та позицію суду щодо цього змагання, яке, що слід підкреслити, було типовим для українських земель Речі Посполитої в останній чверті XVI ст. (і пізніше). Унікальність підсилюється тим, що із книг земського і підкоморського судів, які велися у Брацлавському воєводстві з 1566 р. (до 1793 р., окрім другої половини XVII ст.), жодна до нас не дійшла, а з книг гродського суду того ж воєводства за той самий час вціліли тільки дві (за 1639, 1645 і 1647 рр.)⁵.

З огляду на цю унікальність документа вважаємо за доцільне вдатися до докладного викладу його змісту. Використовуємо при цьому статті (артикули) з різних розділів Литовського статуту 1566 р.⁶

* * *

У понеділок 6 червня 1583 р., коли розпочалися роки (сесія) брацлавського земського суду⁷, до останнього в особі судді Івана Кишки і підсудка Михайла Ласка звернувся шляхтич (зем'янин) Луцького повіту Волинського воєводства Война Ліневський з проханням розглянути позов цього суду у справі за скаргою Магдалени Павлівни з Дубицьких і Л. Пісочинського, спрямованою проти піківського урядника Якуба Павші⁸ та його дружини Настасії Олешанки*. В. Ліневський

⁴ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 4044, арк. 134–144 зв. Далі посилання на це джерело подаються в тексті. Про архів Пісочинських див.: Крикун М., Піддубняк О. Матеріали... С. 81–82.

⁵ Крикун М., Піддубняк О. Матеріали... С. 82–83.

⁶ Статут Великого Князства Литовського 1566 года // Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. Москва, 1855. Кн. 23. Цей статут продовжував діяти на українських землях, які за Люблінською унією 1569 р. відійшли від Великого князівства Литовського до Польського королівства; Брацлавське воєводство належало до цих земель.

⁷ То були святотроїцькі роки: за статутом 1566 р., вони мали розпочинатися наступного дня після католицького свята святої Трійці (Статут... С. 80 [розд. 4, арт. 27]). У 1583 р. свята Трійця припала на 5 червня. За тим самим статутом, відбувалися також святокорольські і святоміхальські земські роки; перші відкривалися наступного дня після католицького свята Трьох королів (воно відзначається 6 січня), друге – наступного дня після католицького свята святого Міхала (відзначається 29 вересня) (Там же). Принагідно зазначимо, що сесію гродського суду називали рочками.

⁸ Я. Павша був шляхтичем Київського воєводства (Rodzina. 1916. Т. XIII. S. 259). Урядував (управляв) в містечку Пикові, розташованому над Сниводою – лівим допливом Богу. Пиковом 1583 р. діично (приватно) володів Філон Семенович Кміта Чорнобильський (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 4044, арк. 37–37 зв. (1578 р.); Herbarz Polski. Cz. I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał Adam Boniecki. Warszawa, 1907. Т. X. S. 188 [тут сказано, що Філон Кміта помер 1587 р.; до цього він, напевно, володів Пиковом]). Нині Пиків – село Калинівського району, віддалене від Вінниці на північ на близько 40 км.

* Про неї див. далі.

пред'явив судові "умоцований лист" позивачів, яким вони уповноважили (умоцували) його повністю, до винесення судового рішення ("на зыскъ и страту"), представляти їхні інтереси⁹. Лист датований 5 травня 1583 р., скріплений печатями Магдалени і Лаврина та підписами Лаврина і володимирського войського Василя Гулевича*. В. Ліневський також показав випис з брацлавської гродської книги, який підтвердив видання вказаного позову** і попросив суд "придати" йому возного для закликання ("на приволає ку праву"), згідно з позовом, відповідачів¹⁰.

Ознайомившись зі змістом листа і позову ("огладавши моцы и позву"), суд визнав їх правомочними і надав В. Ліневському земського возного Брацлавського воеводства Федора Братковського.

6 червня Ф. Братковський тричі ("потрикротъ") "волав" позваних до суду, але ті навіть "не озвалися". Тоді В. Ліневський освідчив через того ж возного своє застереження ("пильність") стосовно того, що сталося, і заявив про необхідність записати до земської книги "нестане и неозване" позваної сторони. Суд на це дав згоду. 7 червня возний знову тричі "волав" відповідачів. Результат "волення" був такий, як попереднього дня. Повторилося й інше, що відбулося тоді ж: заява В. Ліневського та відповідь на неї суду. 8 червня трапилося те саме. Після цього В. Ліневський вказав на те, що, згідно зі статутом¹¹, позвані мають бути визнані такими, що не з'явилися на вимогу суду (повинні бути "здані") і, отже, справу програли без процесу, причому остаточно ("завито")¹². Суд взяв до уваги ("на обмову") цю заяву.

Десять через годину по тому ("могло быти по године") перед суддею і підсудком стали ("озвалися") як умоцвані Я. Павші та його дружини Ф. Олеша, Богдан Борейко Кнерутський* та Щасний Лімонтвич і показали датовану 4 травня 1583 р. "моц" – лист позваної сторони, яким вона уповноважила їх повністю ("на зыскъ и страту") представляти її інтереси в суді. Лист, складений "руським письмом", підписав і скріпив своєю печаттю Я. Павша; його також позначили своїми печатями зем'яни Брацлавського воеводства Ілля Шашкович і возний Семен Саборовський. Названі умоцвані вказали, що нешпор¹³ ще не настав, а

⁹ Про інститут уповноважених представляти інтереси в судових процесах (умоцованих) див.: Статут... С. 84 (розд. 4, арт. 32).

* Підпис В. Гулевича був поданий, напевно, для засвідчення ідентичності підпису Л. Пісочинського.

** Цей випис не зберігся. Внесення документів приватного змісту (різного виду угод, заповітів тощо) в гродські книги відбувалося з метою увічнення їх, підкріплення їхньої юридичної сили; зрозуміло, тільки належно оформлені документи могли бути вписані в дані книги. Подання в судовому процесі виписів з цих книг, які (виписи) містили внесені в останні документи, що вимагалися, розглядалося як аргумент на користь тих, хто їх (виписи) подавав.

¹⁰ Про возних та їхні функції: Статут... С. 66–68 (розд. 4, арт. 4, 5, 6).

¹¹ Статут... С. 70 (розд. 4, арт. 11).

¹² Див.: Статут... С. 77 (розд. 4, арт. 22).

* Волинський зем'янин.

¹³ Нешпор (польськ. *nieszpor*; від латин. *vesper* – вечір) – вечірня католицька служба, поря перед заходом сонця (Słownik języka polskiego. Warszawa, 1904. Т. III. S. 346; Słownik polszczyzny XVI wieku. Wrocław etc., 1988. Т. XVIII. S. 109).

тому відповідачі, з огляду на прибуття на суд їхніх умоцованих, не можуть вважатися не представленими на ньому, внаслідок чого – "зданими" "за нестання". Суд, врахувавши те, що до нешпора залишилися десь з годину ("могло быти з годину"), визнав раціо умоцованих – позваних "за нестання" "не здав" і велів цим умоцованим включитися у розгляд справи згідно з позовом.

В. Ліневський з таким рішенням не погодився і за посередництвом возного (Ф. Братковського) заявив ("светъчилъса"), що поведовій стороні воно завдало кривду. Замість словесної скарги ("жалобы") на це рішення він поклав перед суддею і підсудком оригінал згаданого вище позову*, виданого 18 квітня 1583 р. брацлавською земською канцелярією, підписаного писарем С. Кропивницьким та скріпленого печаттю¹⁴. Далі в декреті наводиться повний текст позову (арк. 134–135 зв.).

По смерті батька Магдалени Павла Дубицького¹⁵, читаємо в позові, Ф. Олеша, батько дружини Я. Павші, і Опросимія взяли під свою опіку успадковані нею, Магдаленою, маетки*, які знаходилися в Брацлавському воеводстві, а саме: Кам'яногірку і Жорнвища** а також "людей" у Вінниці¹⁶ і писемно зобов'язалися ("листы своими описалиса") перед Мариною з Тишкевичів¹⁷ – матір'ю Магдалени і вдовою по Павлі ("Павловою Дубицкою Марине Тишкевича"), що як Магдалена стане повнолітньою ("скоро [...] лет своих доросла"), то їй повернуть "без жадного затрудненія тые добра зо всим, яко до рукъ своих вziali". Коли ж Магдалена досягла повноліття і одразу по цьому вийшла заміж за Л. Пісочинського¹⁸,

* Очевидно, для того, щоб розгляд справи, про яку йшлося в позові, міг розпочатись.

¹⁴ Цей оригінал зберігається в архіві Пісочинських (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 4044, арк. 130–131 зв.).

¹⁵ Дубицькі належали до шляхти Великого князівства Литовського (Herbarz Polski. Cz. I. 1902. T. V. S. 67). У "довідці" про рід Дубицьких, складеній Л. Пісочинським, сказано, що П. Дубицький помер в грудні 1569 р. (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 4050, арк. 98).

* Доречно зазначити, що Магдалена була єдиним дитям П. Дубицького.

** Жорнвища були у той час селом або містечком. Нині це село Жорнище Іллінецького району Вінницької області, віддалене на схід від Вінниці на понад 80 км.

¹⁶ Зі згаданої "довідки" Л. Пісочинського дізнаємося, що Кам'яногірка, а також Овдїївка (село, розташоване північніше Кам'яногірки, біля Пикова; звалось і Шепїївкою; під останньою назвою нині входить до складу Калинівського району. – М. К.) колись дісталися Бикові, одному зі синів якогось Вороновицького. Бик залишив по собі тільки дочок. Одна з них, Настасія, одержала в спадок Кам'яногірку й Овдїївку. Вона вийшла заміж за Івана Дубицького (Іван був сином королівського дворянина Миколая Дубицького [Herbarz Polski. Cz. I. T. V. S. 67]), згодом записала (подарувала) йому навічно ці села та інші маетки (не виключено, зокрема, що й Жорнвища. – М. К.). Як Іван помер, вона визнала ці добра за дідичні володіння своїх від нього синів: Павлові дісталися маетки у Великому книзівстві Литовському ("в Литве"), а Олександрові – "в Браславском край", у тому числі Кам'яногірка і Овдїївка (можливо, і Жорнвища. – М. К.). Олександр виїхав на службу "до Венгеръ", де і помер. Його брацлавські добра перейшли до Павла (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 4050, арк. 98–99 зв.).

¹⁷ Марина була дочкою Звіра Львовича Тишкевича (Herbarz Polski. Cz. I. T. V. S. 67).

¹⁸ За статутом, повнолітньою ("лѣта зуполные", "лѣта дорослые") визнавалась дівчина, яка досягла 15-річного віку (Статут... С. 61 (розд. 3, арт. 38), 108 (розд. 5, арт. 8), 112

то вони обоє "через приатели свої упоминали и просили", щоб подружжя Олешів віддало їм ці маетки. А потім, сказано далі в позові, за дорученням королівської канцелярії Адам Потоцький і возний Дмитро Щикитинський та шляхтичі Война Ліневський (sic!) і Ян Дрогошевський¹⁹ (а також служебник Л. Пісочинського Данило Кропива) прибули до Кам'яногірки, щоб вручити Ф. Олеші і Опросимії адресований їм лист королівської канцелярії, в якому містилась вимога повернути Магдалені ці підопічні маетки*. У листі було вказано, що безпека ("здорове") цих осіб у даній акції гарантована двома тисячами кіп литовських грошів²⁰ – їх Олеші мали сплатити в разі побиття цих осіб та заподіяння їм інших шкод. "Учинивши себе змову з Олешєю", Я. Павша і його дружина (Настасія Олешанка) наказали своєму слугі Олександрові посланців до панського двору в Кам'яногірці не пустити. Невдовзі до цього двору прибув Я. Павша. Коли посланці й Данило Кропива підійшли до двору, щоб вручити ("оказати") Я. Павші зазначений лист та в'їхати в село і скласти опис його ("списати") на предмет повернення цього маетку Магдалені, то Я. Павша вислав до них того ж Олександра. Цей взяв лист, вчитав його, одержав зняту з нього копію і заявив: його пан (Я. Павша) наказав посланцям повідомити, що Кам'яногірку Ф. Олеша та Опросимія не мають у своєму володінні, а володіють нею Павші, оскільки Олеші пустили її їм в заставу. (Останнього, сказано в позові, Олеші не мали права ("не могли") вчинити.) А по цьому А. Потоцький зі своїм супроводом зробили спробу самому Я. Павші той лист "оказати", в село в'їхати й описати його. Проте, за наказом Я. Павші, Олександр та інші слуги "их з двора аж за ворота вон выпхали, били и зелжили".

У позові далі подано, що брацлавський земський суд, за наполяганням Магдалени й Л. Пісочинського, наказує Я. Павші й Настасії Олешанці стати особисто ("обличне") перед ним 6 червня²¹ "яко на року завитом"²², з документами

[розд. 6, арт. 1]). За свідченням Л. Пісочинського, Магдалена стала повнолітньою 1581 р., а заміж за нього вийшла в червні цього ж року (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 4050, арк. 98). Негайного повернення опікунами маєтків спадкоємцям, які досягли повноліття, вимагав статут (Статут... С. 114–115 [розд. 6, арт. 4]).

¹⁹ Возний і шляхтичі були придані А. Потоцькому брацлавською гродською канцелярією (про це див. далі). Статут вимагав, щоб возного при виконанні даних йому судом доручень супроводжували двоє шляхтичів (Статут... С. 67 [розд. 4, арт. 4, 5]).

* Очевидно, відрадженьня до Кам'яногірки А. Потоцького, возного і шляхтичів було спричинене тим, що Олеші позитивно не прореагували на вказані прохання Магдалени і Лаврина.

²⁰ Така грошова гарантія звалася зарукою. Див. про неї: Статут... С. 92–93 (розд. 4, арт. 49).

²¹ Зазначено при цьому, що даного числа треба було стати "с поправы нового календару", тобто за новим стилем. У цитованому позові міститься, до речі, перша відома нам згадка про "використання" цього стилю в Брацлавському воеводстві (він запроваджений папою Григорієм XIII восени 1582 р. і невдовзі став поширюватися в Речі Посполитій). Немає сумнівів, що й сам позов був виданий за новим стилем (Крикун М., Піддубняк О. Матеріали... С. 87).

²² Рок завитий – це остаточний термін (рок) для розгляду тієї чи іншої справи на судових сесіях (земських роках, гродських рочках). За статутом, справу про "отнятье" (відібрання, неповернення. – М. К.) маєтків земський суд повинен розглядати (очевидно, за позовом потерпілої сторони) лише на одній сесії і прийняти на останній по ній остаточне

("листами"), що їх вони показували А. Потоцькому*, разом з їхнім (Павшів) призвідцем ("заводцою") Ф. Олешєю та Опросимією і слугою Олександром – для розгляду того, що сталося в Кам'яногірці.

Угорі позову брацлавський земський возний Ф. Братковський власноручно написав: "үвоткнул есми ү ворота двора каменогорского тые позы (sic!) целые, нескробаные, немазаные, в дате и во всем згодливые²³ по пна Якуба Павшу и по жону его Настасю Олешанку року тепер идучого осмьдесать третьего мсца апрела двадцатого дна в жалобе пана Лаврина Песочинского, подкоморего браславского, и жоны его Макгдалены Дубицкое, за которыми (позвами. – М. К.) рокъ (термін. – М. К.) складаю перед вриадом земским браславским становитиса на застрее по сватои Троици, римского (католицького. – М. К.) свата, яко ест ү позве описано" (арк. 135 зв.)²⁴.

Той же возний "довів" "покладення" ним позову в Кам'яногірці пред'явленням судові випису з брацлавської гродської книги свого зізнання, даного 19 травня. У зізнанні сказано, що позов покладено "врядовне" (тобто, як належить. – М. К.)²⁵.

Після цього один із умоцваних позваної сторони ("сторони отпорное") звернувся до В. Ліневського з вимогою, щоб він письмово довів, що є осілий. При тому той же умоцований послався на артикул 34 розділу 4 статуту, де сказано, що в судових процесах умоцваним може бути тільки осілий у Великому князівстві Литовському²⁶.

рішення (Статут... С. 77 [розд. 4, арт. 22]). Оскільки в позові сказано про рок завитий стосовно розгляду на святотроїцькій сесії викладеної в ньому справи, то з цього видно, що дії Я. Павші і Настасії Олешанки та Олешів, які за даними особами стояли, земські судові (суддя і підсудок) до даної сесії розцінили як такі, що прирівнювалися до згаданого "отняття". Слід вказати і на те, що, за статутом, опікун не мав права "продати або якимсь же кольвекъ обычаемъ утратити" маєтки своїх підопічних (Статут... С. 117 [розд. 5, арт. 10]). Це означає, що не мав він права, зокрема, заставляти такі маєтки. Недаремно в позові зазначено, що Олеші не повинні були ("не могли") віддавати Павшам Кам'яногірку в заставу. Очевидно, що й сказане в щойно процитованому артикулі статуту трактувалося як "отняття" опікуванню у своїх підопічних належних їм маєтків.

* Очевидно, для виправдання невіддачі ними Кам'яногірки.

²³ Статут вимагав, що позов повинен бути "не скробаний, в датѣ и во всемъ згодливый" (за змістом правдивий. – М. К.), в противному разі позвана сторона не повинна відповідати на позов (Статут... С. 78 [розд. 4, арт. 23]).

²⁴ Оригінал цього запису Ф. Братковського див. в оригіналі позову: ЛНБ НАН України, від. рукописів, Ф. 5, оп. 1, спр. 4044, арк. 131 зв. Статут вимагав, щоб возний позов вручав відповідачеві, а в разі неможливості це зробити, – щоб його покладав у дворі маєтку відповідача або втикав у ворота цього двору (Статут... С. 69 [розд. 4, арт. 9]). Ф. Братковський увіткнув "свій" позов тому, напевно, що не був допущений до двору Кам'яногірки. За статутом, часова відстань від вручення, покладання чи увіткнення позову возним до початку земських років має становити не менше шести тижнів (Статут... С. 81 [розд. 4, арт. 28]). Від увіткнення Ф. Братковським позову до відкриття святотроїцьких років минуло 46 днів або сім з половиною тижнів (якщо дні увіткнення позову і відкриття років не рахувати).

²⁵ Зізнання було зроблене в усній формі у брацлавській гродській канцелярії. Воно вимагалось статутом (Статут... С. 67 [розд. 4, арт. 5]). Випис зізнання Ф. Братковського не зберігся.

²⁶ Статут... С. 85. Тут і в інших статтях статуту умоцваний звичайно йменується "прокуратором". Під осілістю статут розуміє наявність у того чи іншого зем'янина-

В. Ліневський на це відповів: "не только в тутошнии краи небезпечнии, але и до жадного суду бы и набезпечнейшого правъ и привилевъ своих возити и на писме показывати не повиненен, яко ж статут тот того в себе не описуетъ, абы умоцованье оселости свои на писме показывати мѣли, леч бы только оселье были, што ѿ мне, шляхтичу родовитом, старожитном, пны обователи (шляхта. – М. К.) тутошние браславские добре ведають, ижем есть осельи в земли Вольинскои, в повѣте Луцкомъ на имѣнью моем дедичном Линеве, которого части естемъ в держаню своем". Цю заяву В. Ліневський підтвердив свідченням шляхти, яка була при судді і підсудку, та зазначенням у даному позивачами йому "умоцваному листі" ("моцъ"), згаданому вище, що він "єст добре осельи на Вольнью".

Засновуючись на цих документах, суд визнав В. Ліневського уповноваженим поведової сторони ("принали есмо умоцваным до права") і наказав ("сказали") йому "далеи поступовати". Це рішення умоцвані "сторони противної" за посередництвом возного опротестували і подали такі три причини "на збытье" позову (оголошення його недійсним, неправомочним. – М. К.): Я. Павшу в позові не названо, "кү үближено (образі. – М. К.) его", 1) Богуфаловичем, 2) зем'янином осілим Київської землі, 3) коморником цієї ж землі, "на которыи вриад (коморництво. – М. К.) – зазначено, – онъ ест конхвирмованъ (затверджений. – М. К.) привилемъ его королевское млсти".

По цьому ті самі умоцвані вказали на те, що в статуті 23 розділу 4 статуту сказано: коли чогось значного не подано в позові, то позвані не повинні на нього відповідати²⁷. В. Ліневський відповів, що в даному статуті йдеться про виклад в позові суті справи ("одно до самое речи"), а докори позваної сторони не суттєві; та й сам Я. Павша в умоцваному листі, яким уповноважив вказані вище особи представляти його інтереси в суді, не йменує себе Богуфаловичем і зем'янином київським і не доведе тепер, коли писався коморником. Зрештою, титул коморника – не сенаторський* і далеко не кожному коморнику відомі, бо призначаються вони не королем, а підкомор'ями, про що сказано в статуті 70 розділу 4 статуту²⁸.

В. Ліневський послався на статут 43 розділу 4, де зазначено, що в суді відповідачі не повинні вдаватися до "непотрібних" доводів, "чинити проволоку", "відступати" від суті позовів, а суди цьому мають всіляко запобігати²⁹.

Суд зважив на ці аргументи і наказав позваній стороні "далеи в право поступовати". На це умоцвані Павшів заявили, що останнім суд завдав кривду, і знову висловили протест та продовжили відкидати позов ("чинили отпор на позовъ"). Вони також заявили, що Павші діяли в Кам'яногірці, коли туди прибули

шляхтича землеволодіння. Після Люблінської унії 1569 р. відрізняли осілість у тогочасному Великому князівстві Литовському від осілости в тих українських воєводствах, які за нею відійшли до Польського королівства. Відтоді осілий в одному з цих воєводств міг бути умоцваним в будь-якому іншому з них.

²⁷ Статут... С. 78.

* Означник "сенаторський" стосується членів верхньої палати сейму Речі Посполитої – сенату; ними були воеводи, каштеляни, католицькі архієпископи, єпископи, вищі державні особи – канцлер, підканцлер, підскарбії, маршалки.

²⁸ Статут... С. 105. Підкоморій вирішував спори щодо меж земельних володінь, а коморник був правою його рукою у цій справі.

²⁹ Статут... С. 89–90.

посланці земської канцелярії, "не з жадною змогою, одно за правом своим закупным яко державцы (тимчасові володільці. – М. К.) того имени", оскільки половину останнього вони "закупили" у Олешів на свої кошти ("пенязи"), а тому цілком законно захищали своє право на володіння Кам'яногіркою. Як доказ умоцвані "показали" судові "визнаній" "добровільний" лист, писаний у Кам'яногірці 17 травня 1582 р., скріплений підписом "по руски" і печаттю Ф. Олеші та печатями свідків – Яна Жоравицького і Яна Стремецького (арк. 136 зв.–137). Згідно з листом, Олеші віддали в заставу половину Кам'яногірки Павшам в рахунок свого боргу їм ("рукоданых пнзеи") у розмірі 200 кіп литовських грошів, причому Павші мали володіти даною половиною безперешкодно з боку Олешів – аж до повернення останніми або їхніми потомками вказаного боргу, могли віддавати її в заставу, Олеші не повинні були вимагати від Павшів відшкодування за втрати, понесені в Кам'яногірці під час застави "з навеження Божого" – через мор ("поветрее"), голод і пожежі; у разі ж як Олеші порушать ці умови, то сплатять Павшам заруку у 200 кіп литовських грошів і компенсують різні заповідяні ними, Олешами, шкоди і витрати ("наклады") – "без жадного правного доводу и присаги (з боку Павшів. – М. К.), одно на речене голого слова" (тобто за усною заявою. – М. К.), в противному разі вони (Олеші) можуть бути притягнені до відповідальності у брацлавському гродському суді і перший термін (рочки) розгляду цим судом відповідного позову стане "завитим".

Умоцвані Павшів заявили, що цей лист засвідчений ("визнаній") у брацлавській гродській канцелярії ("на вrade") (тобто внесений у ведену нею книгу. – М. К.). Проте вимогу В. Ліневського пред'явити відповідний випис з цієї книги вони не задовільнили. Тоді він зазначив, що лист є "неправным, диравьи и на змове, снат, учиненьи", бо на ньому відсутня потрібна печать Олешиної дружини, оскільки там сказано, що половина Кам'яногірки віддана в заставу і нею. До того ж, зауважив В. Ліневський, у згаданому випису ("видимусе"), який він судовим особам "поклав" (випис датований 26 лютого 1583 р.*), не поймає названо ні Олешу, ні його дружину, а тому випис слід вважати "не зуполным". Умоцвані Павшів відповіли, що це упушення є результатом недогляду ("омьлки"). Але на домагання В. Ліневського підкріпити це твердження відповідним виписом з брацлавської гродської книги (а взяти випис, зауважив В. Ліневський, можна зараз же, тому що в тому самому будинку ("избе"), де засідав земський суд, водночас проходили гродські рочки) вони обмежилися заявою, що брацлавському (а також вінницькому і звенигородському) старості Юрієві Струсу "памятно, иж нехто иными, одно пан Олеша сам от себе и от малжонки своее тот запись (вказаний вище заставний лист. – М. К.) пану Павши и жоне его визнавал". Жодних інших аргументів позвана сторона не представила.

У четвер 9 червня В. Ліневський висунув вимогу, щоб, згідно з позовом, Павші забезпечили явку на суд своїх "заводців" Олешів, а також свого слуги Олександра. Тоді "головний" умоцваний Павшів Ф. Олеша, прибувши до суду зі своєю дружиною, заявив, що вони в дальшому перебігу процесу заступатимуть Павшів як відповідачів, виступатимуть, отже, в ролі позваної сторони, а умоцваними

* Напевно, цього ж числа лист був уписаний в брацлавську гродську книгу. Названий випис з неї не зберігся.

своїми призначили Богдана Борейка Кнерутського і Щасного Лімонтовича. Запобігаючи можливому з боку поведової сторони звинуваченню за артикулом 19 розділу 4 статуту в тому, що він є неосілий³⁰, Ф. Олеша показав "на листе" привілей короля Сигізмунда I, де про нього сказано як про осілого у Великому князівстві Литовському*. З огляду на даний документ, суд не дозволив дію згаданого артикулу статуту поширити на Ф. Олешу і наказав йому відповідати як позваному.

Ф. Олеша і його дружина через своїх умоцованих зазначили, що Павші своє право на володіння половиною Кам'яногірки захищають слушно за їхнім (Олешів) заставним листом від 17 травня 1582 р. Далі Ф. Олеша подав, що дана половина Кам'яногірки (і Жорнвищ та "людей" у Вінниці) є його і Опросимії Дубицьквіни (sic!) "власна материзна", бо припала їм по смерті Настасії Биківни Дубицької – матері Опросимії і Павла Дубицького**. На підтвердження цього Олеші пред'явили судові припозов (повторний позов. – М. К.) за скаргою Магдалени і Л. Пісочинського в справі "о непоступене" Павшами названих щойно маєтків; припозов викликав Павшів для розгляду цієї справи на ті самі святотроїцькі земські роки, які розглядали справу за позовом. Олеші висловили бажання ("хотячи са") прилучити ("втелить") припозов до цієї справи. Суд не дозволив це прилучення, "абы са справа справою не труднила, але в порядку своем одна по другою отправовала", і відклав тому розгляд припозову "на иншии часъ, аж бы са теперешнаа справа первей порадне скончила"***.

В. Ліневський підкреслив, що Олеші мають заступати Павшів у процесі в повній відповідальності з позовом і послався при цьому на артикул 31 розділу 4 статуту, де сказано "о заступованью в суду одного за другого"³¹. По вичитанні цього артикулу він вказав на те, що Олеші "за живота небожчика пна Павла Дубицького по всь дни его тых имени Каменогорки, Жорнвищъ и людей в месте Веницы не держали, не вживали, не вспоминали и жадное части николи ани которого вступу дотол не мели, одно по смерти небожчика пна Павла Дубицького, привлащаючи себе опеку, мимо стрые вьржонных* тые имена [...] своволне а неправне побрали и в держане свое осегнули, а будучи о то позываньми ку праву (до суду. – М. К.), облигговалиса листомъ-записом своим: кгда бы вржонаа Макгдалена, девка небожчика пна Павла Дубицького [...] лет своих доросла, тые имена зо всим, с чимъ взяли, вернути".

В. Ліневський подав лист-запис Ф. Олеші і Опросимії, складений 25 травня 1572 р. в Гощі**, в домі її власника Романа Гостського, підписаний "по руску"

³⁰ Статут... С. 75.

* Цей привілей не зберігся.

** Далі побачимо, що ця "материзна" становила третину, а не половину, Кам'яногірки.

*** Припозов не зберігся. Він, напевно, загалом повторював позов, за яким суд розглядав справу про неповернення Магдалени маєтків. Судячи з реакції суду на намагання Олешів прилучити припозов до цієї справи, зміст його чимось важливим міг відрізнитися від позову.

³¹ Статут... С. 83–84.

* Невідомо, про кого йдеться.

** Містечку Луцького повіту Волинського воєводства. Нині Гоща – селище міського типу, районний центр Рівненської області.

Ф. Олешю і скріплений печатами його, Опросимії та їхніх "приятелів" і "єдначів" – шляхтичів Яна Бокія Печифостського і Григорія Данилевича (арк. 138–139 зв.). У листі читаємо: Олеші уклали "постановене" з матір'ю Магдалени Мариною (в листі-запису її звано Марією) Звірівною з Тишковичів та її тодішнім чоловіком Валентием Понятовським, за яким ті повністю знімають з них, Олешів, звинувачення, висловлене у відповідному позові, в тому, що вони вибили їх, Понятовських, "с покоиноного держана" Кам'яногірки, Жорнвиц і "людей" у Вінниці після смерті П. Дубицького; зазначено, що Олеші заволоділи цими маєтками "некгвалтовне", за правомъ природжонимъ" Опросимії як сестри П. Дубицького і за сприянням ("за поданем") канцелярії ("вряду") вінницького замку³². Далі в тому ж документі сказано, що П. Дубицький в рахунок одержаних від Марини Звірівни 1150 кіп литовських грошів записав їй віно на третій частині своїх маєтків — "отчизных и материстых"³³. Після смерті батька, мовиться в тому ж листі-запису, Магдалена успадкувала дві третини його маєтків як єдина його дитина, зокрема, їй дісталася така частина в Кам'яногірці і двір у ній. Її мати, уже як Понятовська, свою і доччину частини цього села пустила в опіку й "оборону" Ф. Олеші та Опросимії. Олеші могли володіти Кам'яногіркою до повноліття Магдалени і з настанням його повинні були їй її віддати*.

По вчитанні цього листа умоцвані Олешів подали паралельний, такого самого змісту і датований також 25 травня 1572 р., лист-запис В. Понятовського та зауважили, що до нього не була "прикладена" печать Марії (sic!) Звірівни і що у ньому печать В. Понятовського відсутня там, де мала бути "подлепена", крім того, "єст мєстце по трех печатех, четвертое порожнее"³⁴. На вимогу Ф. Олеші В. Ліневський показав випис з книги луцької гродської канцелярії від 2 червня 1572 р., який засвідчив внесення в цю книгу листа-запису Олешів від 25 травня 1572 р.³⁴ Позвана сторона, переконавшись в наявності даного випису, "ничого ку тому не мовила". А В. Ліневський став наполягати на тому, що Олеші, згідно з їхнім листом-записом від 25 травня 1572 р., повинні віддати Кам'яногірку, Жорнвица і "людей" у Вінниці Магдалені як повнолітній. При цьому він послався на статутні артикули 4, 5, 6, 10, 11, 12 розділу 6, зміст яких зводиться до того, що

³² Ця канцелярія була ніби як філія канцелярії брацлавського гродського суду (Крикун М., Піддубняк О. Матеріали... С. 88).

³³ Успадкованих від батька і матері. Відповідно до статуту (Статут... С. 104 [розд. 5, арт. 1]), ці 1150 кіп – то посаг (або виправа), який при укладанні шлюбу з П. Дубицьким Марина внесла йому. За тим самим артикулом статуту, П. Дубицький як наречений перед шлюбом мав видати батькам своєї нареченої запис "подъ печатью его и людей добрихъ, которымъ (записом. – М. К.) онъ на третьей части имѣнья своего лежачого (нерухомого. – М. К.) оный посаг або выправу совито описати (належно записати. – М. К.) маеть". Ця маєткова третина і була віном, а сам відповідний запис – віновим.

* З контексту видно, що Олеші повинні були віддати Магдалені всю Кам'яногірку. З цього випливає, що Марина (Марія) Звірівна подарувала свою третину Кам'яногірки своїй дочці.

** Цей лист-запис не зберігся.

³⁴ В луцьку гродську книгу лист внесено 1 червня (Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДІА України в Києві), ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, спр. 13, акт 314, арк. 303–305).

опікуни мають своїм підолічним по досягненні ними повноліття передати у володіння їхні маєтки в належному стані³⁵.

В. Ліневський також поклав п'ять документів*. Три з них були королівськими листами**. В одному – "упоминальному", адресованому Олешам, повідомлено, що королівському посланцеві А. Потоцькому і приданим йому возному та шляхтичам (двом. – М. К.) доручено "подлугъ права, паней подкомориное приржожного, и запису власного, от пна Олеши и жоны его даного"***, "въехати" в Кам'яногірку, "в моц и в держанье взяти" її (та Жорнвища і "людей" у Вінниці); а Олеші щоб це "не боронили и доброволне допустили, маетность рухомую, также права, привилиа, листы и все што колвекъ в опеку свою взали [...] вцеле отдали, личбу (грошовий звіт. – М. К.) достаточную з опеки водлугъ статуту"**** учинили и за все досытъ уделали". Другий лист звернений до брацлавського і вінницького старости Юрія Струса, а в разі його відсутності – до брацлавсько-вінницького підстарости; тут міститься наказ призначити возних (sic!) і шляхтичів "на въехане" в маєтки Магдалени "ку отобранию маетности рухомое"****, также правъ и листовъ и ку прислуханю личбы и чиненю досытъ", крім того – не втрачати з поля зору справи повернення Магдалені приналежних їй нерухомих і рухомих маєтностей. У третьому листі викладено доручення А. Потоцькому – "абы тую справу ехал, листы его кролевское млсти пну Олеши оказал" і, згідно з листом Олешів (від 25 травня 1572 р. – М. К.), "взяв" Кам'яногірку, Жорнвища і "людей" у Вінниці та віддав їх Магдалені.

Четвертий документ – це лист зізнання А. Потоцького "с печатью и подписом руки его", датований 13 квітня 1583 р., де сказано, як він 12 квітня разом з возним Д. Щикитинським і В. Ліневським та Я. Дрогошевським вповарявся з королівським дорученням. Тут, поза тим, що про це написано в позові від 18 квітня того ж року, зазначено: коли вони зі слугою Данилом Кропивою прибули до Кам'яногірки, то там зібралося чимало людей, "вызнаваючи и хотячи пну Песочинському и малжонце его како отчитце подданство полнити"; Я. Павша всіх цих людей зігнав до двору; зі слугою Павшів Олександром було багато людей "з ручницами и з розмаитым оружьем"; А. Потоцького "в перси вдарили"; В. Ліневського і Я. Дрогошевського "збили", "в перси пастми бьючи".

Останній документ – то датований 17 квітня випис з брацлавської гродської книги зізнання возного Д. Щикитинського про те, що сталося в Кам'яногірці.

Після вчитання цих документів умоцвані Олешів звернули увагу суду на те, що в зізнаннях А. Потоцького і возного є деякі деталі, що їх немає в позові; так, в останньому відсутнє зазначене в зізнаннях, що, не пускаючи А. Потоцького і його супровід, слуги Павшів сказали їм стати в селі і Я. Павшу підождати і що їм довелося зупинитися у ватамана (старости села. – М. К.), де і зібралося чимало людей, які заявили, що хочуть бути підданими Магдалені і Л. Пісочинського.

³⁵ Статут... С. 114–115, 117–118.

* Жоден з них не зберігся.

** Про видачу їх королівською (коронною) канцелярією, напевно, подбав Л. Пісочинський як її писар.

*** Йдеться про лист-запис Олешів від 25 травня 1572 р.

**** Маються на увазі вище названі артикули розділу 6.

***** Очевидно, і для відібрання Кам'яногірки, Жорнвищ та "людей" у Вінниці.

У зв'язку з цим ті самі умоцovanі заявили, що в позов потрібно внести певні зміни, щоб за розповіддю про те, що трапилося в Кам'яногірці, він повністю відповідав зізнанням. Тому, на їхнє переконання, цей позов не може бути підставою для розгляду на біжучій сесії земського суду викладеної в ньому скарги. Своєю заяву умоцovanі обгрунтували артикулом 30 розділу 4, де сказано, що поведова сторона повинна "позву своего слущными доводы подпирати"³⁶.

На це В. Ліневський заперечив, що підстав відкладати розгляд позову на іншу судову сесію немає, бо ідеться про дрібниці у неузгодженості його змісту змістові зізнань. Це твердження він аргументував посиленням на артикули 23, 28 і 43 (розділу 4), у яких стосовно позваної сторони зазначено – відповідно до них: вона не повинна заважати судовому розглядові ("права не розрываеть"); "о што не позвана и чога в позве меновите не описано, на то нехай не отказуеть"; "гдѣ бы в позве один артыкул был збитъ, тогда предса на другие артыкулы правные сторона отповедати повинна"³⁷. В. Ліневський попросив суд визнати його доводи.

У п'ятницю 10 червня суд заявив, що позвана сторона не повинна безпідставно відкидати ("бурити") доводи поведової сторони, які, на його думку, "праву посполитому ни в чом не сунт противные".

Тоді Олеші поклали тестамент Настасії Биківни – дружини Івана Михайловича Дубицького ("Ивановое Михаиловны Дубицкое Настаси Петровны Бьковны"). У тестаменті, складеному 20 березня 1565 р. і внесеному в пінську гродську книгу 28 травня того ж року, сказано, що ще до появи цього документа Настасія "даровала и записала [...] на вечность" Ф. Олеші й Опросимії третю частину розташованих у Вінницькому повіті "имена" Жорнвиц і села Овдїївців (sic!) і підтверджує це тестаментом, а дві частини цих маєтків застала їм же за 200 кіп литовських грошів.

В. Ліневський відпарировав, що тестамент не має відношення до справи, яка розглядається судом, адже Олеші, незважаючи на цей документ, до взяття ними в опіку вказаних маєтків ніколи останніми не володіли та й не мала права Настасія їх як "отчизну" сина свого, Павла Дубицького, "от него отдалати" й Олешам записувати*.

У відповідь Олеші, нічого не кажучи, подали такі документи: 1) лист "стариин зашитиин" короля Казимира (ідеться про Казимира IV. – М. К.) від 22 травня індікту 11-го³⁸; лист писаний до брацлавського і звенигородського намісника на скаргу ("жалобу") Бриндзи та його дружини стосовно їхньої "отчизни" – маєтку Жорнвища (sic!), яке захопив Болдіс Грицькович і яке Бриндза просив йому повернути; в листі подано, що намісникові доручено це повернення провести; 2) лист "стариин" з трьома печатями, за яким Бриндзина Бикові, котрого собі "взяла" за кровного сина, подарувала навічно свої маєтки Жорнвища, Головачівці

³⁶ Статут... С. 83.

³⁷ Статут... С. 78, 81, 89.

* Жоден з них не зберігся.

³⁸ Цей індікт припадав на один із таких років – 1448, 1463, 1478 (Археографический календарь на две тысячи лет (325–2324) по юлианскому счислению и на семьсот лет (1583–2324) по григорианскому счислению / Составлен Н. Горбачевским. Вильна, 1869. С. 6.).

і Піщану*); 3) лист великого князя литовського Александра, виданий у Слонімі 20 листопада третього індікту³⁹ і адресований литовському гетьманові і брацлавському та звенигородському намісникові князю Костянтинові Острозькому; останнього Александр зобов'язав відібрати у Івашка і віддати Бриндзиній Жорнвища; 4) лист "меновний" писаря господарського (Великого князівства Литовського. – М. К.) Федора Михайловича, виданий у Вільні 29 липня 13-го індікту⁴⁰, скріплений сімома печатями, кожна з яких "зособна на кустодьи (сургучі. – М. К.) своєю притиснена"; тут зазначено, що Федір Михайлович зі своєю дружиною відступив королівському дворянинові Іванові Дубицькому Кам'яногірку, що у Вінницькому повіті, а від нього "взял отменою собѣ в Литве человека колконадцать"⁴¹.

З приводу цих документів В. Ліневський заявив, що вони стосуються не Олешів, а Магдалени як "отчички" Кам'яногірки, Жорнвищ і "людей" у Вінниці. Він попросив суд своїм декретом оголосити дані маєтки приналежними їй. На це Олеші через своїх уможованих відповіли, що готові без позовів віддати Магдалені частину "именя каменогорского", яка їй "водле права ее приходит" після сплати ("за отложенем") суми, яку вони на цій частині мають*. Олеші своєю чергою попросили суд звільнити їх від сплати заруки**. При цьому вони послалися на те, що в статуті сказано: король не має нікого карати "на заочную справу"⁴².

Суд звернувся до обох сторін з запитанням, чи можуть вони щось додати до того, що повідомили. Позвана сторона у відповідь промовчала, а В. Ліневський показав ("оповедал") листи-записи П. Дубицького, за якими цей записав третю частину своїх маєтків "отчизных и материстых" Марії Звіривні в рахунок 1150 кіп литовських грошів*. В. Ліневський зазначив, що ці листи-записи** підтверджені виписами з гродських і земських книг. Він же вказав, що ті самі 1150 кіп литовських грошів Марія записала своєму другому чоловікові, В. Понятовському, а цей "влил и даровал" їх Магдалені***. Позвана сторона і на цей раз промовчала.

* Головачівці і Піщана знаходилися поблизу Жорнвищ; нині не існують.

³⁹ 1500 р. (Археографический календарь... С. 6).

⁴⁰ Федір (Федько) Михайлович Святоша був великим писарем у 1507–1514 рр. (Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku: Spisy / Opracowali Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba. Kórnik, 1994. S. 125). У цьому часовому проміжку 13-ий індікт припадає на 1510 р. (Археографический календарь... С. 7).

⁴¹ Можливо, ці кільканадцять "чоловіків" – це ті, яких І. Дубицький одержав від короля Сигізмунда I 1510 р. (Herbarz Polski. Cz. I. T. V. S. 67).

* Олеші мали на увазі половину Кам'яногірки і 200 кіп литовських грошів, які вони винні Павшам, котрим за цю суму заставили дану частину села. Хто мав сплатити цю суму – Олеші Павшам чи Магдалена Олешам, а ці Павшам?

** Тих двох тисяч кіп литовських грошів, які вони повинні були дати як відшкодування за те, що трапилося в Кам'яногірці з А. Потоцьким, возним та двома шляхтичами.

⁴² Статут... С. 15 (розд. 1, арт. 2). У цьому артикулі читаємо: "жадного челоуѣка [...] карати не хочемъ ани винити каторою кольвѣкъ виною пенезною, кривавою, везеньемъ [...], нижли ажь бы первей у суду явнымъ рядомъ и поступомъ права, коли жалобникъ, то есть поводъ, и отпоръ обжалованый очивистъ стануть".

* Які вона, нагадуємо, внесла йому як посаг при укладанні з ним шлюбу. Нагадуємо і те, що ця третина була вином.

** Видається, що був такого змісту тільки один лист-запис П. Дубицького.

*** Зроблено це було, напевно, для того, щоб Магдалена мала свій посаг.

11 червня, в суботу, суд оголосив такий свій декрет: Кам'яногірка з двором, людьми й усіма приналежностями "водле права природного" переходить у володіння (очевидно, дідичне. – М. К.) Магдалени та її чоловіка Л. Пісочинського; застава половини Кам'яногірки касується, Ф. Олеша і його дружина Опросимія повинні сплатити 200 кіп литовських грошів заставної суми Я. Павші і його дружині Настасії або перенести її на інші свої маєтки; вирішення питання про сплату Олешами як "заступцями" Павшів в судовому процесі двох тисяч кіп литовських грошів заруки переноситься на інший судовий розгляд – з огляду на відсутність у цьому процесі з боку поведової сторони королівського посланця А. Потоцького, возного Д. Щикитинського і шляхтича Я. Дрогешевського і з позваної сторони слуги Павшів Олександра та Павшів – з моменту заступлення їх в суді Олешами; Олешам дозволено судовим порядком домагатися володіння Кам'яногіркою, зваживши на "близкість"****.

З останнім пунктом декрету позвана сторона не погодилась і заявила, що його (пункт) оскаржує. Суд їй дозволив апелювати до королівського суду – згідно з артикулом 61 розділу 4 статуту⁴³. Позвана сторона оскаржила весь декрет. Суд їй дозволив апелювати до того ж суду. В. Ліневський цей дозвіл опротестував ("арестовал"), мотивуючи зазначеним в статті 63 розділу 4 статуту⁴⁴, за яким коли хтось комусь своїм записом зобов'язався ("описался") щодо чогось і такий запис є "слухний" та "врядовний" (занесений в книгу гродської канцелярії – "вряду") і при тому той же хтось апелює на судові рішення з приводу нього, винесене не на його користь з огляду на порушення ним умов того самого запису, то суд не повинен дозволяти йому апелювати*.

Тим не менше суд підтвердив свій дозвіл позваній стороні звернутись з апеляцією, пославшись на те, що апелювали Олеші не стосовно свого листа-запису від 25 травня 1572 р., а як заступці Павшів у судовому процесі в справі, викладеній в позові. Він також вказав, що обидві сторони повинні з'явитися в королівському суді через чотири тижні, тобто 9 липня. Відносно ж Жорнвиці і "людей" у Вінниці суд висловився таким чином: оскільки вони Павшам не були заставлені і їм (Павшам) стосовно них у позові, який даним судом розглянутий, не пред'явлено претензій поведовою стороною, а володіють ними Олеші, то Магдалена і Л. Пісочинський можуть правовим способом домагатися від останніх їх віддачі. Це рішення В. Ліневський опротестував через земського возного.

**** Тобто на те, що Опросимія була сестрою П. Дубицького і, отже, могла правовим шляхом добиватися принаймні тієї третини Кам'яногірки, яка раніше була віновим маєтком Марини Звірівни Дубицької.

⁴³ Статут... С. 96. Статут дозволив апелювати на рішення земських, гродських і підкоморських судів до суду великого князя литовського (господаря). Після Люблінської унії 1569 р. з українських земель, які за нею відійшли до Польського королівства, з апеляціями на рішення тих же судів зверталися до королівського суду. Від 1589 р. декрети судів Волинського і Брацлавського воєводств, від 1590 р. – Київського воєводства за оскарженнями розглядалися в коронному шляхетському трибуналі – на його сесіях, які відбувалися в Любліні. (Volumina legum. Petersburg, 1859. Т. 2. S. 282, 315).

⁴⁴ Статут... С. 97.

* В. Ліневський мав на увазі невиконання Олешами умов вище цитованого листа-запису, виданого ними 25 травня 1572 р., за яким вони зобов'язалися віддати Магдалені Кам'яногірку по досягненні нею повноліття.

* * *

Згідно з декретом брацлавського земського суду від 11 червня 1583 р. в справі за скаргою Магдалени і Лаврина Пісочинських про невіддачу їм села Кам'яногірки, розгляд даної справи в цьому суді тривав 8–10 червня, а 11 червня було оголошено рішення (власне декрет) і висловлено ставлення поведової і позваної сторін до нього. Відповідачами 8 червня виступали Якуб і Настасія Павші, а від 9 червня – Федір й Опросимія Олеші: останні змушені були заступити на процесі Павшів (таке заступництво практикувалося за литовським статутом 1566 р.), бо як справжні (до цього процесу) володільці Кам'яногірки (Павші тільки тримали в заставі половину її від травня 1582 р.) були особливо зацікавлені у передачі її Магдалені, якій вона належала за спадковим правом.

У ході процесу сторони вдавалися до аргументації шляхом подання судові документів і посилання на згаданий статут. Позивачі пред'явили 12, відповідачі – 10 документів. З них тексти трьох (відповідно двох і одного) повністю наведені з оригіналів в декреті. Що ж до інших, то в ньому лише стисло зазначено, про що у них говориться. Позвана сторона також лише згадала один документ. Крім того, в декреті наведено повний, з оригіналу, текст зізнання возного і коротко сказано про зміст іншого зізнання возного. Документи декрету датуються другою половиною XV–XVI ст.

Декрет "покликається" на 10 артикулів (статей) четвертого розділу і 3 артикули шостого розділу статуту. Він теж двічі згадує статут без подання його артикулів і розділів (їх нам вдалося встановити). (Принагідно зазначимо, що при коментуванні декрету у посиланнях нами використано інші 13 артикулів статуту [1 з третього, 8 з четвертого, 3 з п'ятого, 1 з шостого розділів].)

Декрет висвітлює взаємовідносини шляхти щодо одного з багатьох маєтків Брацлавського воєводства. Він водночас віддзеркалює прагнення шляхти українських земель Речі Посполитої за всяку ціну закріпити за собою земельні володіння – основне, а для багатьох з неї єдине джерело існування.

Невідомо, чи звернулися позивачі і відповідачі до королівського суду з оскарженням (апеляцією) рішення брацлавського земського суду, який їм таке звернення дозволив. Не виключено усе ж, що це оскарження, принаймні з боку поведової сторони, мало місце. На таку думку наводить датований 7 серпня 1587 р. і складений в селі Матвіївцях** лист-запис Магдалени, за яким вона подарувала навечно Л. Пісочинському Кам'яногірку (й інші свої маєтки в Брацлавському воєводстві, які фігурують в декреті, – Жорнвища, Піщану, Головачівці, Овдіївку (Шепівку), а також "людей" у Вінниці)⁴⁵. Цілком можливо, що Магдалена заволоділа цими маєтками за декретом королівського суду.

** Матвіївці входили до складу Кременецького повіту Волинського воєводства; нині належать до Шумського району Тернопільської області.

⁴⁵ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 4046, арк. 122 зв.–124. Лист власноручно підписаний Магдаленою і, на її прохання, свідками – кременецьким війським Федором Сенютою Ляховецьким, Федором Буремським, Андрієм Буремським, кременецьким возним Михайлом Гуляльницьким, житомирським старостою Семеном Дениском Матвієвським і Петром Леським 28 листопада 1588 р. Цей лист на прохання Магдалени вписано у володимирську гродську декретову книгу (Там само; ЦДІА України у Києві, ф. 28

Mykola KRYKUN

**AN EPISODE OF GENTRY'S AGRARIAN RELATIONS IN THE
BRACLAV VOIVODESHIP IN THE LAST QUARTER
OF THE XVIth CENTURY**

The essay describes a competition in court between two noble families for ownership of an estate in the Braclav voivodeship. In the author's opinion resolutions of territorial courts (*Zems'ki, Grods'ki, Pidkomors'ki sudy*) have great research value and elucidate the history of agrarian relations in the Ukrainian land of Polish-Lithuanian Commonwealth in the Late Middle Ages. Basing himself on the analysis of one of this resolutions passed in 1583, the author stresses gentry's aspiration for securing domains at any price as a main source of its existence.

Key words: Late Medieval Poland, history of agrarian relations, Braclav voivodeship, territorial courts, gentry.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2000

Прийнята до друку 01.09.2000

(Володимирський гродський суд), оп. 1, спр. 21, акт. 619, арк. 924–927 зв.), а 8 січня 1590 р., на основі випису з неї, – в брацлавську земську декретову книгу (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 4046, арк. 122 зв.–124. Див. також: *Źródła dziejowe*. Warszawa, 1894. Т. XXI. S. 120).